

NOGAY TÜRKÇESİ

*Dilek Ergönenç**

Nogay Türkçesi, Nogay Türkleri tarafından konuşulan Türk lehçelerinden biridir. Günümüzde Nogay Türklerinin yaşadığı, dolayısıyla Nogay Türkçesi'nin konuşulduğu bölgeler şunlardır: Dağıstan Muhtar Cumhuriyetinin Nogay Bölgesi, Kızılyar, Babayurt, Hasavyurt, Tarumovka bölgeleri, Stavropol Krayı'nın Neftekum Bölgesi, Koçubey Bölgesi (Karamurza Köyü) ve Mineralovod şehri (Kanglı Köyü), Çeçen-İnguş Muhtar Cumhuriyeti'nde Kargalin, Turum ve Şelkovskoy bölgeleri, Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti'nde Adıge Hahl ve Habez bölgeleri (Erkin Yurt, Erkin Halk, Adil Halk, Üyken Halk, Kızıl Yurt, Kuban Halk ve Kızıl Togay Köyleri), Çerkessk şehri, Prikubañ Bölgesi'ndeki Put İlyiça köyü, Romanya'nın Dobruca Bölgesi, Türkiye'de Konya ve Eskişehir'in bazı köyleri (Kalmıkova, 1969: 14).

Nogay Türkleri yaşadıkları bütün zorluklara rağmen dillerini, dinlerini, kültürlerini, tarihlerini, gelenek ve göreneklerini yaşatmaya çalışmaktadırlar. Nogaylar yüzyılımızın başına kadar göçebe olarak yaşamışlar, bu hayat tarzlarını dil ve edebiyatlarına da yansıtmışlardır. Günümüzde ayrı bir yazı dilleri olmasına rağmen, bu yazı diliyle yazılan ve basılan eserlerin sayısı çok azdır.

1. Lehçe Tasniflerinde Nogay Türkçesi'nin Yeri:

Nogay Türkçesi, diğer Türk lehçeleri içinde en çok Kazak ve Karakalpak Türkçesi'ne yakındır. Lehçe tasniflerinde Nogay Türkçesi Kıpçak grubuna dahildir. 1922 yılında Samoyloviç, Radloff'un tasnifini esas alarak yaptığı tasnifte Nogay Türkçesi'ni "Tav Grubu"nun içinde "Bugünkülerden" başlığı altında verdiği 16 lehçe arasında değerlendirmiştir (Arat, 1953: 99). Baskakov, Nogay Türkçesi'ni genel olarak ikiye ayırdığı Türk lehçeleri içinde, Türk Dillerinin Garbî Hun dalı ana başlığı altında göstermiştir. Bu grubu da genel olarak dörde ayırmış ve Nogay Türk-

* Dilek Ergönenç, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Araştırma Görevlisi.

çe'sini Kıpçak-Grubu içinde yer alan Kıpçak-Nogay bölümünde göstermiştir (Arat, 1953: 116-123). 1953'te Reşit Rahmeti Arat, Németh ve Samoyloviç'in tasniflerinden faydalanarak ses özelliklerini esas alan bir sınıflandırma yapmıştır. Bu sınıflandırmada Nogay Türkçesi "Tav Grubu (ayak, tav, tavlı, kalgan): Şimal" şeklindeki grubun dil özelliklerini taşımaktadır (Arat, 1953: 138-139). 1991'de Talat Tekin, ses özelliklerine dayanarak bir tasnif yapmıştır. Bu tasnifte Nogay Türkçesi'ni önce "tawlı grubu"nda, daha sonra bu gruptaki "qos-" alt grubunda ele almıştır (Tekin, 1991: 164-165). Ahmet B. Ercilasun, Türk kitlesini başlıca üç gruba ayırmıştır; buna göre Nogay Türkleri *Kuzey Türkleri*, *Kıpçak Türkleri* veya *Kuzey-Batı Türkleri* (Bazin'e göre Merkez Türkleri) şeklinde isimlendirilen grupta yer almaktadır (Ercilasun, 1997: 77-78).

2. Nogay Türkçesi'nde Ses Bilgisi (Fonetik):

15. yy.dan itibaren Arap alfabesini kullanmaya başlayan Nogaylar, ihtilâlden sonra 1928 yılına kadar bu alfabeyi kullanmayı sürdürmüşlerdir. 1928 yılında Lâtin alfabesine geçen Nogaylar, 1938 yılında da Kiril alfabesini kullanmaya başlamışlardır (Kalmikov, 1988: 211).

Nogay Türkçesi dokuz ünlü ve yirmi iki ünsüzden oluşmaktadır. Kiril alfabesindeki sıraya göre ünlüler şunlardır: *a, ä, e, ı, i, o, ö, u, ü*. Ünsüzler şunlardır: *b, v, g, d, c, z, y, k, l, m, n, ñ, p, r, s, t, f, h, ts, ç, ş, şç*.¹

2.1. Nogay Türkçesi'nde Ses Olayları:

Kalınlık-İncelik Uyumu: Bu uyum Nogay Türkçesi'nde güçlüdür: *Soravlar, kıskartılğan, üyleri, sözdiñ*. Düzlük-yuvarlaklık uyumu ise yoktur.

Ünlü Düşmesi: *Unut-> mut-, yumusa-> yumsa-, tınış + ay-> tınşay- (dinlen-)*.

Tonlulaşma: *Tap- (bul-), tabıl- (bulun-); töbe (tepe)*.

Tonsuzlaşma: *ahşam (akşam); korkınış (korkunç); yavıp (yap- fiilinden, örtüp)*.

Akıcılaşma: *boyun> moyın, bin-> min-; teg- (ET) > tiy- (değ-)*.

Süreksizleşme: *Ar. kefen-lik > kebinlik; Far. duşmân > duşpan; efendi > äpendi*.

Benzeşme: *onnan (ondan); şaş (saç)*.

Ünsüz İkizleşmesi: *açığ (ET) > aşşı (ekşi); isig (ET) > issi (ısı)*.

¹ "ts ve şç" Rusça kaynaklı kelimelerde kullanılmaktadır.

2. Nogay Türkçesinde Şekil Bilgisi (Morfoloji)

2.1. İsimden İsim Yapma Ekleri:

-ak, -ek [*manak*, (*şapşal*, *özensiz*), *özek* (*yemek borusu*), *yolak* (*çizgi; çizgili yol*)]; akay,-ekey [*azakay* (*azıcık*) *kişkenekey* (*küçücük*) *pitekey* (*azıcık*)]; -alak, -elek [*kızalak* (*kızcağız*), *tımalak* (*yuvarlak*)] -ar, -er [*beser* (*beşer*) -ar, -er [*beser* (*beşer*), *onar* (*onar*)]; -dak [*boydak* (*bekar*)]; -das,-des,-tas,-tes [*avıldas* (*köydeş*), *karındas* (*kız kardeş*)]; -day, -dey, -tay, -tey [*aldıngıday* (*önceki gibi*), *tastay* (*taş gibi*), *birdey* (*aynı*)]; -dık, -dik, -tık, -tik [*kindik* (*göbek*), *koltık* (*kucak*)]; -ğar, -ger, -kar, -ker [*avas-ker* (*hevesli*), *äyleker* (*hilekâr*)]; -gilt, -gilt [*kızgilt* (*kırmızımsı*), *sargilt* (*sarımsı*)]; -ık, -ik [*buzlavık* (*ince, kaygan buz*), *sızğıravık* (*düdük*)]; -lay, -ley [*birinşiley* (*ilk olarak*), *kurılay* (*kuru kuru*), *tañlay* (*tanla, erken*)]; -lık, -lik [*alışlık* (*uzaklık*), *avızlık* (*gem*), *baylık* (*zenginlik*), *közlük* (*gözlük*), *tavlık* (*dağlık*)]; -(1)nşi, -(i)nşi [*ekinşi* (*ikinci*), *yüzinşi* (*yüzüncü*)]; -rak, -rek, -irak, -irek [*añlırak* (*daha düşünceli*)], -sımal [*karasımal* (*siyahça*)]; -sız, -siz [*kansız*, (*kansız*), *yansız* (*cansız*)]; -şa, -şe [*Türkşe*, (*Türkçe*), *yasılşa* (*sebbe*)]; -şan, -şen [*soğışşan* (*savaşçı*), *terşen* (*terli*)]; -şı, -şi [*etikşi* (*kunduracı*), *temirşi* (*demirci*), *milletşi* (*milliyetçi*), *okıtuvşı* (*öğretmen*)]; -şik, -şik [*balalışık* (*yavrucak*), *oyınşik* (*oyuncak*)]; -şıl, -şil [*konakşıl*, (*mi-safirperver*)]

2.2. İsimden Fiil Yapma Ekleri:

-a-, -e- [*küse-* (*dilemek*), *sana-* (*saymak*)]; -ar-, -er- [*eskir-* (*eskimek*), *özger-* (*değişmek*)]; -ay-, -ey- [*azay-* (*azalmak*), *köbey-* (*artmak*), *taray-* (*daralmak*)]; -da-, -de- [*dübirde-* (*tepinmek*), *sıbirde-* (*fısıldamak*)]; -el- [*tüzel-* (*düzelmek*)]; -ga-, -ka- [*tuska-* (*nişanlamak*)]; -gar-, -kar- [*oñgar-* (*tamir etmek*), *suvgar-* (*sulamak*)]; -gır-, -gir-, -kır-, -kir- [*akır-* (*bağır-mak*), *sızgır-* (*ışık çalmak*)]; -ı-, -i- [*bayı-* (*zenginleşmek*), *kemi-* (*azal-mak*)]; -ıl-da-, -il-de- [*ahıl-da-* (*ah çekmek*), *güril-de-* (*gürlemek*)]; -ıra-, -ire- [*burkıra-* (*kabarmak*), *kaltıra-* (*titremek*)]; -ık-, -ik- [*dämik-* (*heves-lenmek*), *molık-* (*bollukta olmak*)]; -kıla-, -kile- [*iyiskile-* (*koklamak*)], -la-, -le- [*durısla-* (*düzeltilmek*), *kalınla-* (*kalınlaştırmak*), *salkınla-* (*serin-lemek*)]; -lan-, -len- [*baktılan-* (*mutlu olmak*)]; -las-, -les- [*ortaklas-* (*paylaşmak*)]; -lat-, -let- [*kolaylat-* (*ucuzlatmak*)]; -ra- [*kavra-* (*kuru-mak*)]; -sa-, -se- [*suvsa-* (*susamak*), *yelimse-* (*tutkallı olmak*)]; -sı-, -si- [*şeşensi-* (*kendini güzel söz söyler saymak*), *tatımsı-* (*arkadaş gibi gö-rünmek*)]; -sın-, -sin- [*äceyipsin-* (*şaşmak*), *kıyınsın-* (*güçlük çekmek*)]; -sıra-, -sire- [*uykısıra-* (*uyuklamak*)].

2.3. Fiilden İsim Yapma Ekleri:

-a, -e [*küye (kurum)*]; -ak, -ek, -k [*pışak (bıçak), şeltek (kalbur), tösek (döşek)*]; -ba, -be, -ma, -me, -pa, -pe [*berkitpe (kale), süzbe (süzme yoğurt)*]; -bak, -bek, -mak, -mek, -pak, -pek [*artpak (heybe), batpak (batalık)*]; -dak, -dek [*kuvırdak (kavurma)*]; -dık, -dik, -duk, -dük [*tıvduk (kuşak)*]; -ğak, -gek, -kak, -kek [*ırğak (zıpkın), katkak (çamur topağı)*]; -ğan, -gen, -kan, -ken [*kışıtkan (ısırgan otu)*]; -ğı, -gi, -k1, -ki [*pışkı (testere), işki (içki)*]; -ğın, -gin, -k1n, -kin [*köşkin (göçebe), tüzgin (düzgün)*]; -ğır, -gir, -kır, -kir [*sezgir (duyarlı), şalışkır (çalışkan)*]; -ğış, -giş, -kış, -kiş [*bilgiş (bilgiç), baskış (basamak), sıvırğış (süpürge)*]; -ı, -i [*korkı (korku), tolı (dolu)*]; -ık, -ik, -k [*aşık (açık), sızık (çizgi)*]; -ım, -im, -m [*soğım (kesilecek hayvan), ölçem (ölçü)*]; -ın, -in [*tütün (duman), yavın (yağmur)*]; -şi [*süyinşi (sevinç)*], -(ı)s, -(i)s, -s [*körinis (görünüüş), ökinis (pişmanlık), kokıs (koku)*]; -(u)v, -(ü)v [*ösüv (büyüme), yazuv (yazı)*]; -şak, -şek [*erınşek (tembel)*].

2.4. Fiilden Fiil Yapma Ekleri:

-a, -e [*iyte-(itmek), küre- (kürümek)*]; -ala-, -ele- [*kuvala- (kovmak)*]; -ga-, -ge-, -ka-, -ke- [*kurga- (kurumak)*]; -gana- [*taygana- (kaymak)*]; -gıla-, -gile-, -kıla-, -kile- [*algıla- (almak)*]; -sozgıla- [*genişletmek*]; -gışla-, -gişle-, -kışla-, -kişle- [*buzgışla- (yağmalamak)*]; -ı-, -i- [*kazı- (kazmak), koku- (kokmak)*]; -ıra- [*şasıra- (serpilmek)*]; -(ı)k-, -(i)k- [*asık- (acele etmek), könik- (alışmak)*]; -ma-, -me-, -ba-, -be-, -pa-, -pe- [*inama- (dilememek), kereksinme- (gerekli saymamak)*]; -msıra-, -msire- [*külemsire- (gülümsemek)*]; -şı-, -şi- [*arşı- (temizlemek)*]; -(ı)l-, -(i)l- [*egil- (ekilmek), iyil- (eğilmek), pisiril- (pişirilmek)*]; -(ı)n-, -(i)n- [*süyin- (sevinmek) yuvın- (yılanmak)*]; -(ı)s-, -(i)s- [*boyas- (boyamaya yardım etmek), karas- (bakışmak), salamlas- (selamlaşmak)*]; -ar-, -er- [*kaytar- (geri vermek)*]; -dar-, -der-, -tar-, -ter- [*avdar- (devirmek)*]; -dır-, -dir-, -tır-, -tir- [*dämiktir- (alıştırmak), kıldır- (yaptırmak)*]; -gar-, -ger-, -kar-, -ker- [*ozgar- (geçirmek), yatar- (yatırmak)*]; -gıst-, -gist-, -k1st-, -k1st- [*bilg1st- (bildirmek), körg1st- (göstermek)*]; -(ı)r-, -(i)r- [*kaşır- (kaçırmak), uşır- (uçurmak)*], -(ı)t-, -(i)t- [*bürkent- (örttürmek), irit- (eritmek)*].

3. İsim

Nogay Türkçesinde çokluk eki -lar/ -ler (*avıllar, kelinler, üyler*) ekidir. Hâl ekleri şunlardır: İlgi hâli: -dıñ/ -diñ; -tıñ / -tiñ; -nıñ / -niñ (*esiktiñ, üydiñ*); yönelme hâli -ga/-ge; -ka/-ke, -na/-ne [*balaga, üyge, üyine (onun)*]; yükleme hâli -dı/-di; -tı/-ti (*baladı, közdi*) bulunma hâli -

da/-de;-ta/-te (*keşte, yasta*), uzaklaşma hali -dan/den, -tan/-ten, -nan/-nen (*alıstan, aştan, künnen*), eşitlik-benzerlik hâli -şal/-şe (*baygınşa*), vasıta hâli -n (*aldın*), yön eki -ar/-er, -garı/-geri, -ra/re (*yogar, ilgeri*) şeklindedir.

Nogay Türkçesinde iyelik ekleri şu şekildedir:

1. teklik şahıs	-m, -ım / -im
2. teklik şahıs	-ñ, -iñ / -iñ
3. teklik şahıs	-ı, -i / -sı, -sı
1. çokluk şahıs	-mız, -miz / -ımız, -imiz
2. çokluk şahıs	-ñız, -iñiz / -iñiz, -iñiz
3. çokluk şahıs	-ları, -leri

Örnekler:

<i>üyim</i>	<i>balam</i>
<i>üyiñ</i>	<i>balañ</i>
<i>üyi</i>	<i>balası</i>
<i>üyimiz</i>	<i>balamız</i>
<i>üyiñiz</i>	<i>balañız</i>
<i>üyleri</i>	<i>balaları</i>

4. Sıfat

Sıfatlar niteleme [*kart ädem* (ihtiyar adam), *arık at* (yorgun at), *biyik tav* (ulu dağ)] ve belirtme sıfatları olarak ayrılır. Belirtme sıfatları şöyledir: İşaret sıfatları: *sol keşe* (bu gece), *munav yol* (bu yol), *sosı kız* (şu kız); soru sıfatları: *kayday kullık* (nasıl iş), *neşe yasında* (kaç yaşında), *kaysı üy* (hangi ev), *ne zat* (ne iş); belirsizlik sıfatları: *birer ällerde* (bazı hâllerde), *bir neşe ay* (birkaç ay), *sav kün* (bütün gün); soru sıfatları: *neşe sorav* (kaç soru); sayı sıfatları: a) asıl sayı sıfatları: *üş ötpék* (üç ek-mek), b) sıra sayı sıfatları: *ekinşi okuvşı* (ikinci öğrenci), c) üleştirme sayı sıfatları: *beseş atlı* (beşer atlı), d) kesir sayı sıfatları: *yırmadıñ besi*.

5. Zarf

Nogay Türkçesi'ndeki yer zarfları: *äri-beri* (öte beri), *munda* (beri, buraya), *arı yak* (öte), *ilgeri* (ileri), *keri* (geri), *yogarı* (yukarı), *tömen* (aşağı), *iške* (kir-) (içeri gir-); zaman zarfları: *birsigün* (öbürgün), *söle* (şimdi), *soñ* (sonra), *erte* (erken), *aldın* (önce), *äle* (hâlâ), *üyle* (öğle), *keş* (akşam), *tünegün* (dün); hâl zarfları: *solay* (öyle), *tez* (kel-) (çabuk gel-), *akırın* (şıgar-) (yavaş çıkar-); miktar zarfları: *tegaran* (ye-) (biraz ye-), *az-azdan* (al-) (azar azar al-), *aylak* (ärüv) (hayli iyi), *köp* (şalış-) (çok çalış-); soru zarfları: *kaşan* (kayt-) (ne zaman dön-), *ne şaklı* (söyle-) (ne kadar söyle-), *kayeri* (avır-) (neresi ağrı-), *kaydan* (nereden gel-).

6. Zamir

Şahıs zamirleri; *men, sen ol, biz, siz, olar* şeklindedir. İşaret zamirleri; *ana* (bu), *anav* (bu), *bu, mına, muna* (bu), *munav* (işte bu), *ol* (o), *sol* (bu), *sosı* (bu); soru zamirleri; *ne, kim, kayda* (nereye), *kaysı* (hangisi), *nege* (niçin), *kaşan* (ne zaman); belirsizlik zamirleri; *birev* (birisi), *bârisi* (hepsi), *âr kaysısı* (her birisi), *âşkim* (hiç kimse), *birerler* (bazıları) vb.'dir. Dönüşlülük zamiri "öz" kelimesidir ve iyelik ekleriyle kullanılır.

7. Fiil

7.1. Şahıs Ekleri:

Nogay Türkçesinde şahıs ekleri iki çeşittir. Zamir menşeli birinci tip şahıs ekleri şunlardır:

Teklik	1. şahıs	-man / -men; -pan / -pen
	2. şahıs	-sıñ / -siñ [-sız / -siz (nz.)]
	3. şahıs	- ; -dı / -di, -tı / -ti
Çokluk	1. şahıs	-mız / -miz; -pız / -piz
	2. şahıs	-sız / -siz
	3. şahıs	-lar / -ler; -dılar / -diler, -tılar / -tiler

İyelik menşeli ikinci tip şahıs ekleri şunlardır:

Teklik	1. şahıs	-(i)m / -(i)m
	2. şahıs	-(i)ñ / -(i)ñ [- (i)ñız / -(i)ñiz (nz.)]
	3. şahıs	-
Çokluk	1. şahıs	-(i)k / -(i)k
	2. şahıs	-(i)ñız / (i)ñiz
	3. şahıs	-lar / -ler

7.2. Kip

Nogay Türkçesinde haber kipleri şunlardır: 1. tip geçmiş zaman -dı, -di, -tı, -ti (*karadım, taptı*); 2. tip geçmiş zaman -gan, -gen, -kan, -ken (*işkenmen, algansız*); 3. tip geçmiş zaman -(I)p (*barıppız, barıptılar*); 1. tip şimdiki zaman -a, -e, -y (*baradı, süyesiz, karayman*); 2. tip şimdiki zaman -a, -e, -y + tagan (*barataganmız, isleytagansıñ*); 3. tip şimdiki zaman -a, -e, -y + yadır (*işeyatırman; alayadır*); 4. tip şimdiki zaman -(I)p turı / oltırı / yüri / yadır (*alıp turı, yazıp oltırman, okıp yürisiñ*); 5. tip şimdiki zaman -(u)vda, -(ü)vde (*kelüvdemen, karavda*); 1. tip gelecek zaman -ar, -er, -r (*ötermen, barar*); 2. tip gelecek zaman -ayak, -eyek, -yak, -yek (*barayakpan, karayak*) ekleriyle yapılmaktadır.

Dilek kipleri ise; şart kipi -sa, -se (kelse, söyleseñ); 1. tip gereklilik kipi -maga, -mege, -baga, -bege, -paga, -pege + kerek (*yemege kerekpen, ozbaga kerek*); 2. tip gereklilik kipi -maga, -mege, -baga, -bege, -paga, -pege + tiyisli (*almaga tiyisli, bermege tiyislimen*); 1. tip istek kipi -gı, -gi, -kı, -ki + iyelik eki + kel- + -adı, -edi, -ydı (*algım keledi; islegisi keledi*); 2. tip istek kipi -gay, -gey, -kay, -key (sadece hikaye birleşik zamanda kullanılır); emir kipi (*bereyim, ber, bersiñ, bereyik, beriñiz, bersinler*) şeklindedir.

Fiilde olumsuzluk; -ma, -me, -ba, -be, -pa, -pe olumsuzluk ekleriyle (*yazbagan, ötpedi*); bazen de “yok” kelimesiyle (*barganım yok*) yapılır. Kiplerin soru şekli ise; soru eki olan -ma, -me, -ba, -be, -pa, -pe ekleriyle (*tüsindiñizbe*) yapılır.

7.3. Birleşik Kipli Çekim

Nogay Türkçesi’nde hikâye birleşik zaman “edi” (bazı kiplerde “boldı”); rivayet birleşik zaman “eken”; şart birleşik zaman “bolsa” kelimelerinin basit kipli fiillere getirilmesiyle yapılır (*okımayak bolsa; islegen ekenmen; körsem edi*)

8. İsim fiili

Nogay Türkçesi’nde; isim fiilinin (ek fiil) dört zamanı vardır. Görülen geçmiş zaman isim + edi (*kart edi, ärüv ediñ*); öğrenilen geçmiş zaman isim + eken (*bay ekensiñ*); şart isim + bolsa (*yas bolsak, bar bolsa*); şimdiki zaman (*akallıman, akallısuñ, akıllıdı, akallımız, akıllısuñız/akıllısız, akıllılar*) şeklindedir.

9. Fiilimsi

Nogay Türkçesi’nde isim-fiil -uv, -üv, -v; -ıs, -is (*oynav; kelis*); sıfat-fiil -gan, -gen, -kan, -ken (*yasalğan kullık, şıkkın şañ*); -a, -e, -y + tagan (*sü-yetagan bala*); -a, -e, -y yatırgan (*barayatırgan*); -a, -e, -y yatkan (*küle-yatkan ädem*); -(u)vşı, -(ü)vşı (*okuvşı*); -ar, -er, -r (*batar kün*); -ayak, -e-yek, -yak, -yek (*yavayak yamgır*); -bas, -bes, -pas, -pes, -mas, -mes (*añ-lamastan*); zarf-fiil -a, -e, -y (*kuşaklay berdi*); ...-ar, -er, -r, ...-bas, -bes, -mas, -mes, -pas, -pes (*yeter yetpes*), -bay, -bey, -may, -mey, -pay, -pey (*yetpey, aytpay*); -(i)p, -(i)p (*kelip, şıgıp*); -arda, -erde, -rda, -rde (*tañ atarda*), -ganda, -gende, -kanda, -kende (*kirgende*), -ganday, -gendey, -kanday, -kendey (*degendey*); -ganlay, -genley, -kanlay, -kenley (*bolgan-lay*), -ganlı, -genli, -kanlı, kenli (*tuvganlı*), -ganşa, -genşe, -kanşa, -kenşe (*kelgenşe*); -gışay, -gişey, -kışay, -kişey (*bolgışay*) şeklindedir.

10. Edatlar

10.1. Ünlem edatları

Nogay Türkçesi'nde kullanılan ünlem edatları şunlardır: *A, va, iya, ah, oh, ayhay, olla, ollahıy, ayhay da, e-e-e, ya alla seni!* vb.

10.2. Bağlama edatları

Bağlama edatlarının en çok kullanılanları şunlardır: *a* (ama), *ama, tek* (ama, yalnız), *bolganüşin* (ama), *eger, eger de* (eğer), *nege dese* (çünkü), *em* (hem), *man, men, ban, ben, pan, pen* (ve, ile); *tağı* (yine), *yade* (ya da), *ne...ne..* (ne ... ne..); *munday bolsa* (halbuki) vb.

10.3. Çekim edatları

Nogay Türkçesi'ndeki çekim edatları *man, men, ban, ben, pan, pen* (ile); *üşin* (için); *-day /-dey /-tay /-tey* (ekleşmiştir) (gibi), *kader, kadar* (kadar) vb.dir.

11. Nogay Türkçesi'nin Ağzıları:

Nogay Türkçesinin üç ağzı vardır. Bunlar; Ak Nogay, Kara Nogay ve Asıl Nogay ağzıdır. Ak Nogay ağzı, Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti sınırları içinde konuşulmaktadır. Bu ağza eskiden sadece "Nogay" denmekteydi. Kara Nogay ağzı, Dağıstan Muhtar Cumhuriyeti'nde konuşulmaktadır. Asıl Nogay ağzı ise Stavropol Krayının Açikulak ve Koyasula bölümlerinde konuşulmaktadır.

Bu ağzılar arasında hem fonetik ve morfolojik olarak, hem de kelime hazinesi bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Bu ağzılardaki bazı karakteristik özellikler şunlardır:

1. Kara Nogay ve Asıl Nogay ağzılarında tek heceli kelimelerde ve birden fazla heceli kelimelerin ilk hecelerinde dar-yuvarlak ünlüler (u,ü) sıklıkla kullanılırken, Ak Nogay ağzında, bu ünlüler dar-düz ünlülere (ı,i) dönüşmektedir (turna>tırna, buz>bız).

2. Kara Nogay ve Asıl Nogay ağzılarında "uvul" kelimesi aynen kullanılırken Ak Nogay ağzında "v" sesi düşmekte ve iki ünlü yanyana gelmektedir (uvul> uul).

3. Kara Nogay ve Ak Nogay ağzılarında "y" ünsüzü sıklıkla kullanılırken, Asıl Nogay ağzında bu ünsüz "c"ye dönüşmektedir (yol>col).

4. Kara Nogay ve Asıl Nogay ağzılarında bazı kelimelerin başında kullanılan "b" sesi Ak Nogay ağzında "p"ye dönüşmektedir (bışak> pışak).

5. Kara Nogay ağzında "ş" ünsüzünün kullanıldığı kelimeleri Ak Nogay ve Asıl Nogay ağızları "s"li kullanmaktadır (taş>tas, baş>bas, beş>bes).

6. Ak Nogay ağzında kelime başındaki bazı k'lar h'ye dönüşmektedir [Karaçay lehçesinden etkilenererek (karımdas>harımdas)].

7. "nl" sesleri yan yana kullanılırken Asıl Nogay ağzında ilerleyici benzeşme olur (nl>nm: künler>künner). Kara Nogay ağzında aynı sesler yan yana geldiğinde gerileyici benzeşme olur (nl>ll: künler>küller). Ak Nogay ağzında bu ünsüzlerde benzeşme görülmez.

8. Ak Nogay ağzında benzeşme çok güçlüdür (tapmadım>tappadım). Asıl Nogay ve Kara Nogay ağızlarında ise aykırılışma görülmektedir. (tapmadım>tapbadım, tayak mınan> tayak bınan).

9. Ak Nogay ağzında "z" sesiyle biten kelimelere; m, b, p ünsüzleriyle başlayan varyantları bulunan eklerin "b"li şekli gelir (ozma->ozba-). Asıl Nogay ağzında, aynı değişme görülmektedir. Ancak tonsuz ünsüzden sonra tonsuzlaşma yoktur. Kara Nogay ağzında ise "m" bir önceki sese bağlı değildir. Yani bir ses değişmesi yoktur.

10. Ak Nogay ağzı, sonu "z" ünsüzü ile biten eklerde bu ünsüzü korurken, Kara Nogay ve Asıl Nogay ağızlarında bu ünsüz tonsuzlaşmaktadır (babalarımız>babalarımıs).

11. Ak Nogay ve Asıl Nogay ağzı "l" sesini bazen düşürür. Kara Nogay ağzında böyle bir düşme çok seyrekdir [bolsa>bo(l)sa, kalsa>ka(l)sa].

12. Üç ağızda da farklı kelimelerde metatez olayı görülür. Ak Nogay ağzında ısla->sıla-; Asıl Nogay ağzında aňşıla>aňşıla-; Kara Nogay ağzında kaptal>katpal bunlardan bazılarıdır.

KAYNAKLAR

- ARAT, R.R., 1953: "Türk Şivelerinin Tasnifi", *Türkiyat Mecmuası*, X. cilt, İstanbul, s. 59-138+1.
- BASKAKOV, N.A., 1963: *Nogaysko-Russkiy Slovar*, Moskva.
- , 1966: *Nogayskiy Yazık, Turetskiy Yazıkı*, Moskva, s. 280-295.
- , 1940: *Nogayskiy Yazık i ego Dialekti-Grammatika-Teksti i Slovar*, Moskova.
- ERCİLASUN, A.B, 1997: *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, Akçağ Yay., İkinci Baskı, Ankara.
- ERGÖNENÇ, Dilek, 1998: *Nogay Türkçesinde Fiil*, Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- KALMIKOV, I. H., R. H. KEREYTOV, A. I. SIKALIYEV, 1988: *Nogaytsi*, Çerkessk.
- KALMIKOVA-CANİBEKOVA, S. A., M. F. SARUYEVA, 1973: *Grammatika Nogayskogo Yazıkı*, Çerkessk.
- , Ş. A. KUMRATOVA, 1994: *Noğay Til 1 Kesek*, Fonetika em Morfologiya (6-7 Klass), Çerkessk.
- , 1969: *Nogay Halk Yirlari*, Moskova.
- TEKİN, T., 1991: "Türk Dil ve Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi", *Erdem Dergisi*, Cilt: 10, Ankara.